

θρησκεία, και της αρχαιο-ελληνικής προμηθεϊκής παράδοσης ή του αριστοτελικού πλατωνισμού των *Ηθικών Νικομαχείων*, όπου η αρετή εκλαμβάνεται ως ύψιστο κριτήριο ρύθμισης πραγμάτων δικαιο-πολιτικής τάξεως. Εδώ, αξίζει να θυμηθεί κανείς ότι στα *Πολιτικά* του ο Αριστοτέλης, μετατοπίζοντας το ζήτημα της ηθικής στη δικαιο-πολιτική σφαίρα, αναγνωρίζει ότι, αντί της αρετής, η χρεία παίρνει τη θέση του «κατά το χρεών». ²

Είναι νόμιμο, βέβαια, να υποθέσει κανείς ότι ο Ντερριντά ανικνεύει το ζήτημα της φιλοξενίας στην αβρααμική παράδοση, η οποία ανάγει τη θρησκευτική ηθική στην ατομική ευθύνη του ενός έναντι ενός άλλου, εφόσον αυτή αφομοιώθηκε από τη ρωμαϊκή κουλτούρα (και λιγότερο από τη λατινική Γραμματεία) με τέτοια επάρκεια, ώστε, παρά την απηγή καταδίωξη που υπέστη, να επανεμφανίζεται ενισχυμένη, κατά την ανάδυση της πρώιμης μοντερνικότητας. Αυτός ίσως είναι ο λόγος που ο Ντερριντά δεν αντιπαραβάλλει τη θρησκευτική ηθική της φιλοξενίας της αβρααμικής παράδοσης με την ηθική της φιλοξενίας της αρχαιο-ελληνικής (προμηθεϊκής) παράδοσης. Διότι η αρχαιοελληνική αντίληψη της φιλοξενίας δεν στηρίζεται στη βούληση του θεού, δημιουργού του κόσμου, όσο στον νοϋ, που διακρίνει το φύσει και το νόμω ως δύο διαφορετικά επίπεδα που αντιστοιχούν, το ένα (φύσει) στη νοητή και το άλλο (νόμω) στην πολιτικο-δικαϊκή πραγματικότητα. Στην αρχαιο-ελληνική προμηθεϊκή παράδοση, αυτά τα δύο άκρα του ανύσματος των ανθρώπινων πραγμάτων συμπλησιάζουν ή απομακρύνονται με όρους της αριστοτελικής μεσότητας, με τη βλέψη μεγιστοποίησης ή ελαχιστοποίησης της μεταξύ τους απόστασης.

Η διερεύνηση της φιλοξενίας ή ανάλογων απορητικών ζητημάτων, στο πλαίσιο της αρχαιοελληνικής παράδοσης, θα είχε εν προκειμένω ενδιαφέρον, εφόσον η παράδοση αυτή ευθύνεται για τις δύο κύριες καμπές εκκοσμίκευσης της ευρωπαϊκής σκέψης, με την Αναγέννηση και, στη συνέχεια, με τον γερμανικό ιδεαλισμό που τη μεταστοιχείωσε, ³ έτσι ώστε πέραν των αξιωματικών αρχών, στη σφαίρα του απόλυτου, να είναι δυνατή η χρήση διαλεκτικών αρχών (του λόγω κρίναι) στη σφαίρα του σχετικού. Από τις ίδιες αυτές μεταστοιχειώσεις άντλησε, άλλωστε, και ο Ντερριντά τη δυνατότητα άσκησης της αποδόμησης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Jacques Derrida / Elisabeth Roudinesco, *Συνομιλίες για το αύριο*, μτφρ. Τ. Μέντζελος, επιμ. Α. Στυλιανού, Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.
2. Βλ. την ανάλυση του Κ. Καστοριάδη στο «Αξία, ισότητα, δικαιοσύνη, πολιτική: από τον Μαρξ στον Αριστοτέλη, και από τον Αριστοτέλη σ' εμάς» στα *Σταυροδρόμια του Λαβυρίνθου*, Υψίλον, Αθήνα 1991, σ. 303-385.
3. Για τον γερμανικό ιδεαλισμό, στους αντίποδες της άνευ όρων φιλοξενίας, η υπό διαπραγμάτευση φιλοξενία είναι αποκύημα μιας συμβολαϊκής λογικής που δεσμεύει το ατομικιστικό πνεύμα, το οποίο ο Χέγκελ (G. W. Fr. Hegel) θεώρησε ως υποτυπώδες στην υποκειμενικότητά του (βλ. Χέγκελ, *Η φιλοσοφία του πνεύματος*), όπου και η δάκριση υποκειμενικού, αντικειμενικού και απόλυτου πνεύματος.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΚΟΛΥΡΗΣ

Ο ΦΟΥΚΩ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΟΛΟΓΙΚΗ

Για το βιβλίο:

Michel Foucault, *Φυλακή / Κυβερνολογική: δύο κείμενα*, μτφρ. - επίμετρο Δημήτρης Κόρος, Ακυβέρνητες Πολιτείες, Θεσσαλονίκη 2017, 144 σ.

Όπως μαρτυρά ο τίτλος του, το βιβλίο περιλαμβάνει δύο κείμενα του Φουκώ (Michel Foucault), το «Συζήτηση για τη φυλακή: το βιβλίο και η μέθοδός του» (1975) και το «Κυβερνολογική (Διάλεξη της 1ης Φεβρουαρίου 1978)». Στο πρώτο κείμενο, το οποίο αποτελεί συζήτηση του συγγραφέα με τον Ζαν-Ζακ Μπροσιέ (Jean-Jacques Brochier) την επαύριον της έκδοσης του *Επιτήρηση και τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*,¹ ο Φουκώ αναφέρεται σε μια σειρά ζητημάτων, όπως στη μετάβαση από την τιμωρία στην επιτήρηση ως απόρροια του νέου τρόπου άσκησης της εξουσίας κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα, στη στρατηγική αξιοποίηση των παραβατών στο οικονομικό και πολιτικό πεδίο, στη σχέση γνώσης και εξουσίας, αλλά και στη σχέση του τόσο με τον Μαρξ (Karl Marx) όσο και τον Νίτσε (Friedrich Nietzsche). Ωστόσο, είναι το δεύτερο κείμενο που απουσίαζε περισσότερο από την ελληνόγλωσση βιβλιογραφία, επειδή εκεί ο Φουκώ εξηγεί για πρώτη φορά εκτενώς τη συγκεκριμένη έννοια. Αυτό δημοσιεύεται για πρώτη φορά στα ιταλικά το 1989 και στη συνέχεια στα αγγλικά το 1991 στο *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*.² Μαζί με το «Omnes et singulatim: προς μια κριτική του πολιτικού ορθολογισμού»³ (δύο διαλέξεις που έδωσε ο Φουκώ στο Πανεπιστήμιο Στάνφορντ στις 10 και 16 Οκτωβρίου 1979), αποτέλεσε τη μαγιά γι' αυτό που ονομάστηκε στη συνέχεια «Κυβερνολογικές σπουδές» (Governmental Studies).

Από τη βιοεξουσία στην κυβερνολογική

Το «Κυβερνολογική» είναι ουσιαστικά η τέταρτη διάλεξη που έδωσε ο Φουκώ στο Κολλέγιο της Γαλλίας (Collège de France) την 1η Φεβρουαρίου 1978, στη σειρά των 13 διαλέξεων για εκείνο τον χρόνο που φέρουν τον τίτλο *Ασφάλεια, επικράτεια, πληθυσμός*.⁴ Όπως είναι γνωστό, ο Φουκώ κατείχε την έδρα «Ιστορία των συστημάτων σκέψης» στο Κολλέγιο της Γαλλίας από το 1970 μέχρι τον θάνατό του το 1984. Το προηγούμενο έτος, δηλαδή το 1977, ο Φουκώ δεν έδωσε τη συνηθισμένη σειρά διαλέξεων του, ενώ η σειρά διαλέξεων για το 1976 έφερε τον τίτλο *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*.⁵ Η διάλεξη της 17ης Μαρτίου 1976, που ήταν η τελευταία για εκείνο το έτος, αφορούσε την έν-

Ο Γεράσιμος Κακολύρης διδάσκει Σύγχρονη Ηπειρωτική Φιλοσοφία στο ΕΚΠΑ. (gkakoliris@ppp.uoa.gr)

νοια της «βιοεξουσίας» (biourouoir), έννοια που ο Φουκώ πραγματεύεται και στο τελευταίο κεφάλαιο του *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι. Η βούληση για γνώση*, που φέρει τον τίτλο «Δικαιώματα θανάτου και εξουσία επί της ζωής»⁶ και εκδόθηκε το ίδιο έτος. Έχει ενδιαφέρον ότι στην πρώτη διάλεξη της σειράς διαλέξεων του 1978 ο Φουκώ δηλώνει ότι θα ασχοληθεί και πάλι με τη βιοεξουσία, έστω κι αν στην πραγματικότητα ασχολείται με την «κυβερνολογική» (gouvernementalité) (STP, σ. 1).

Στον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας*, ο Φουκώ ορίζει τη βιοεξουσία ως «έκρηξη [...] πολλών και διαφορετικών τεχνικών για να επιτευχθούν η καθυπόταξη των σωμάτων και ο έλεγχος των πληθυσμών» (ΙΣ, σ. 171). Σε αντίθεση με την κυρίαρχη εξουσία, η οποία είναι μια εξουσία ενός δικαιώματος ζωής και θανάτου επί των υπηκόων της, η βιοεξουσία είναι επιφορτισμένη με τη ζωή. Πρόκειται για μια εξουσία που είναι προορισμένη να παράγει δυνάμεις, να τις αυξάνει και να τις διατάσσει, παρά να τις παρεμποδίζει, να τις κάμπτει ή να τις καταστρέφει. Αυτή η εξουσία επί της ζωής αναπτύχθηκε από τον 17ο αιώνα με δύο βασικές μορφές, οι οποίες, όπως επισημαίνει ο Φουκώ, «δεν είναι αντιθετικές αλλά αποτελούν περισσότερο δύο πόλους, ανάπτυξης που συνδέονται με μια ενδιάμεση δέσμη σχέσεων». Ο πρώτος πόλος —«ο πρώτος που σχηματίστηκε κατά τα φαινόμενα»— επικεντρώθηκε στο ατομικό ανθρώπινο σώμα ως μηχανή και προσπάθησε να αποσπάσει από αυτό την πλέον μεγαλύτερη δυνατή αποτελεσματικότητα, παραγωγικότητα και υπακοή: «[...] η εκγύμνασή του, η αύξηση των ικανοτήτων του, η απόσπαση των δυνάμεων του, η παράλληλη ανάπτυξη της χρησιμότητάς του και της υπακοής του, η ένταξή του σε αποτελεσματικά και οικονομικά συστήματα ελέγχου, όλα αυτά διασφαλίστηκαν από διαδικασίες εξουσίας που χαρακτηρίζουν τις πειθαρχίες [disciplines]: πρόκειται για μια *ανατομοπολιτική του ανθρώπινου σώματος*» (ΙΣ, σ. 162).

Η δεύτερη μορφή της βιοεξουσίας, που σχηματίστηκε λίγο αργότερα, προς τα μέσα του 18ου αιώνα, επικεντρώθηκε στο σώμα-είδος, δηλαδή: «[...] στο σώμα που διαπερνιέται από τη μηχανική του εμβίου και το οποίο χρησιμεύει ως υπόβαθρο στις βιολογικές διαδικασίες: τον πολλαπλασιασμό, τις γεννήσεις και τη θνητότητα, το επίπεδο υγείας, τη διάρκεια ζωής, τη μακροζωία και όλες τις συνθήκες που μπορούν να κάνουν όλες αυτές τις διαδικασίες να ποικίλλουν. Η ανάληψή τους διενεργείται με μια ολόκληρη σειρά από παρεμβάσεις και *ρυθμιστικούς ελέγχους*: πρόκειται για μια *βιοπολιτική του πληθυσμού*» (ΙΣ, σ. 162).

Έτσι, από την πλευρά της πειθαρχίας έχουμε θεσμούς όπως η φυλακή, ο στρατός ή το σχολείο. Σε αυτό το πλαίσιο, «υπάρχουν προβληματισμοί για την τακτική, την εκμάθηση, την εκπαίδευση και την κοινωνική ευταξία». Από την πλευρά των πληθυσμιακών ρυθμίσεων που αποβλέπουν στην αύξηση του προσδόκιμου ζωής, του δείκτη γεννητικότητας, του επιπέδου υγείας του πληθυσμού, κ.λπ., υπάρχει «η δημογραφία, η εκτίμηση της σχέσης ανάμεσα στις πλουτοπαραγωγικές πηγές και τους κατοίκους, η καταγραφή σε πίνακες του πλούτου και της κυκλοφορίας του, της ζωής και της πιθανής διάρκειάς της» (ΙΣ, σ. 163).

Έχοντας ασχοληθεί με τις πειθαρχίες του σώματος στο *Επιτήρηση και τιμωρία* αλλά και αλλού, στις διαλέξεις των ετών 1978 και 1979, ο Φουκώ θα ασχοληθεί με τη βιοπολιτική του πληθυσμού. Εντός αυτής της προβληματικής, θα κάνει την εμφάνισή της για πρώτη φορά και η έννοια της «κυβερνολογικής», όπου όμως η δεύτερη θα υποσκελίσει σύντομα, σχεδόν ολοκληρωτικά, την πρώτη. Η αναγγελθείσα μελέτη των μηχανισμών μέσω των οποίων, στον 18ο αιώνα, το ανθρώπινο είδος εισήλθε σε μία γενική στρατηγική της εξουσίας, δίνει τη θέση της από την τέταρτη διάλεξη των διαλέξεων του 1978 σε μια ιστορία της κυβερνολογι-

κής. Ομοίως, στις διαλέξεις του επόμενου έτους *Η γέννηση της βιοπολιτικής*,⁷ η ανάλυση των συνθηκών διαμόρφωσης της βιοπολιτικής επισκιαζεται από την ανάλυση της φιλελεύθερης και νεοφιλελεύθερης κυβερνολογικής. Αυτό που θα επιχειρήσει να φέρει εν τέλει στο φως ο Φουκώ και στις δύο περιπτώσεις είναι οι μορφές εμπειρίας και ορθολογισμού βάσει των οποίων οργανώθηκε η εξουσία επί της ζωής στη Δύση. Αλλά την ίδια στιγμή, το αποτέλεσμα αυτής της έρευνας είναι η μετατόπιση του κέντρου βάρους των διαλέξεων από το ζήτημα της βιοεξουσίας σε αυτό της διακυβέρνησης. Συνεπώς, αυτό που συμβαίνει στη σειρά διαλέξεων των ετών 1978 και 1979 είναι ότι η εξουσία επί της ζωής εξετάζεται πλέον εντός του πλαισίου μιας τεχνολογίας της διακυβέρνησης: «Αυτό που θα έπρεπε, λοιπόν, να μελετηθεί τώρα είναι ο τρόπος με τον οποίο τα ειδικά προβλήματα της ζωής και του πληθυσμού έχουν τεθεί εντός μιας τεχνολογίας διακυβέρνησης [...]» (ΓΒ, σ. 296). Με άλλα λόγια, η βιοπολιτική του πληθυσμού τίθεται πλέον με όρους «κυβερνολογικής». Έτσι, αυτό που θα απασχολήσει τον Φουκώ είναι η παροχή μιας γενεαλογίας της βιοπολιτικής διακυβέρνησης, δηλαδή μιας ανάλυσης της προέλευσης αυτής της πρακτικής, και μια περιγραφή των μορφών που έλαβε κυρίως από τον 18ο αιώνα και έκτοτε.

Σύμφωνα με τον Φουκώ, με αφετηρία τον 15ο αιώνα, ακόμη και πριν από τη Μεταρρύθμιση, έλαβε χώρα μια μετατόπιση της τέχνης της διακυβέρνησης από τη χριστιανική ποιμαντορία προς μια πληθώρα πεδίων εντός της αστικής κοινωνίας. Το θεμελιώδες ερώτημα «Πώς να κυβερνήσουμε;», που πρόταξαν ο 15ος και ο 16ος αιώνας, αφορούσε τη διακυβέρνηση των παιδιών, των φτωχών, των τρελών, των επαϊτών, της οικογένειας, του στρατού, των πόλεων, των κρατών, του ίδιου του σώματος ή του πνεύματος. Ως απάντηση σε αυτό το θεμελιώδες ερώτημα υπήρξε ο πολλαπλασιασμός όλων των τεχνών της διακυβέρνησης: «παιδαγωγική τέχνη, πολιτική τεχνική, οικονομική τέχνη», κ.ο.κ.⁸ Υπό αυτή την έννοια, η διακυβέρνηση σχετίζεται με τους τρόπους, τις περιστάσεις και τις δυνατότητες που υπάρχουν για να κατευθύνει κανείς τόσο τους ανθρώπους (να διευθύνει τη διαγωγή/συμπεριφορά τους, να περιορίσει τις πράξεις και τις αντιδράσεις τους, κ.ο.κ.), όσο και τον ίδιο του τον εαυτό. Αφήνοντας παράμερα άλλες μορφές διακυβέρνησης, όπως είναι η διακυβέρνηση των παιδιών, των οικογενειών, της οικίας, των ψυχών, κ.λπ., ο Φουκώ θα εστιάσει κατά τα έτη 1978 και 1979 στη «διακυβέρνηση ανθρώπων στον βαθμό, και μόνο στον βαθμό, που αυτή παρουσιάζεται ως άσκηση πολιτικής κυριαρχίας [souveraineté politique]» (ΓΒ, σ. 15). Εντούτοις, όπως επισημαίνει, δεν τον ενδιαφέρει να μελετήσει «την πραγματική διακυβερνησιακή πρακτική», δηλαδή «τον τρόπο με τον οποίο οι κυβερνώντες έχουν όντως κυβερνήσει», αλλά την «τέχνη της διακυβέρνησης», δηλαδή τον «λελογισμένο τρόπο [manière réfléchie] βέλτιστης διακυβέρνησης, αλλά, επίσης και ταυτόχρονα, τον στοχασμό [reflection] επί του βέλτιστου τρόπου διακυβέρνησης». Όπως ο ίδιος εξηγεί: «δηλαδή προσπάθησα να βρω το στρώμα του στοχασμού στην πρακτική διακυβέρνησης και επί της πρακτικής της διακυβέρνησης» (ΓΒ, σ. 16). Ωστόσο, η πρακτική της διακυβέρνησης ως άσκηση πολιτικής κυριαρχίας δεν αποτελεί ένα οικουμενικό. Ως εκ τούτου, ο Φουκώ θα επιχειρήσει επίσης να προσδιορίσει τον τρόπο με τον οποίο εδραιώθηκε τόσο αυτή όσο και «τα ποίκιλα αντικείμενά της, οι γενικοί κανόνες της, οι ευρύτεροι στόχοι της, προκειμένου να κυβερνά κανείς με τον καλύτερο τρόπο». Συνεπώς, σημαντικό ζητούμενο αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο επήλθε ο εξορθολογισμός της «διακυβερνησιακής πρακτικής κατά την άσκηση της πολιτικής κυριαρχίας» (ΓΒ, σ. 16).

Για τον Φουκώ, ο πληθυσμός αποτελεί τον «ύψιστο σκοπό

της διακυβέρνησης».⁹ Η διακυβέρνηση έχει ως σκοπό της «την ευημερία του πληθυσμού, τη βελτίωση της κατάστασής του, την αύξηση του πλούτου του, της μακροβιότητάς του, της υγείας του κ.λπ.» (ΦΚ, σ. 78). Σε αντίθεση με την κυριαρχία, για την οποία ο σκοπός της είναι η ίδια η κυριάρχηση, η διακυβέρνηση δεν έχει ως σκοπό της την ίδια την πράξη της διακυβέρνησης, αλλά σχετίζεται με τα πράγματα που διαχειρίζεται και την επίτευξη της τελειοποίησής τους. Αυτό, για τον Φουκώ, «συνεπάγεται μια πληθώρα ειδικών στόχων»: «[...] για παράδειγμα, η διακυβέρνηση θα πρέπει να διασφαλίσει ότι παράγεται η μεγαλύτερη δυνατή ποσότητα πλούτου, ότι οι άνθρωποι διαθέτουν επαρκή μέσα συντήρησης, ότι ο πληθυσμός δύναται να πολλαπλασιαστεί κτλ. Υπάρχει, λοιπόν, μια ολόκληρη σειρά από ειδικές τελικότητες, οι οποίες γίνονται ο σκοπός της διακυβέρνησης καθεαυτήν» (ΦΚ, σ. 66).

Για να πετύχει αυτούς τους σκοπούς, η διακυβέρνηση επιδρά πάνω στον ίδιο τον πληθυσμό, ο οποίος αποτελεί ταυτόχρονα τόσο τον σκοπό όσο και το πεδίο παρέμβασης και τον στόχο των κυβερνητικών τεχνικών (ΦΚ, σ. 83). Ο πληθυσμός είναι το αντικείμενο που η διακυβέρνηση πρέπει να λάβει υπόψη σε όλες τις παρατηρήσεις και τις γνώσεις της, για να μπορεί να κυβερνήσει αποτελεσματικά με έναν ορθολογικό και συνειδητό τρόπο. Η συγκρότηση μιας γνώσης (*savoir*) της διακυβέρνησης είναι απολύτως αδιαχώριστη από αυτήν της γνώσης όλων των διαδικασιών που σχετίζονται με τον πληθυσμό, υπό την ευρεία του έννοια: δηλαδή αυτό που τώρα αποκαλούμε «πολιτική οικονομία» (ΦΚ, σ. 79-80). Για τον Φουκώ, η διακυβέρνηση, ο πληθυσμός και η πολιτική οικονομία συνιστούν από τον 18ο και μετά μια συνεκτική αλληλουχία.

Στο «Κυβερνολογική», ο Φουκώ αποσαφηνίζει ότι με τη λέξη «κυβερνολογική», της οποίας την ιστορία αναλαμβάνει να γράψει, εννοεί τρία πράγματα: Πρώτον, το σύνολο των θεσμών, διαδικασιών, αναλύσεων και αναστοχασμών, καθώς και των υπολογισμών και των τακτικών που «επιτρέπουν την άσκηση αυτής της πολύ συγκεκριμένης, αν και σύνθετης, μορφής εξουσίας, η οποία έχει ως στόχο της τον πληθυσμό». Κύρια μορφή γνώσης της είναι η πολιτική οικονομία, ενώ βασικό τεχνικό μέσο της είναι οι μηχανισμοί ασφάλειας. Δεύτερον, ο όρος «κυβερνολογική» ονομάζει την «τάση που, για μια μεγάλη περίοδο και σε όλη τη Δύση, οδήγησε σταθερά προς την πρωτοκαθεδρία, σε σχέση με όλες τις άλλες μορφές (κυριαρχία, πειθαρχία κτλ.), ενός τύπου εξουσίας που μπορεί να ονομαστεί διακυβέρνηση». Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, από τη μια, «τη διαμόρφωση μιας ολόκληρης σειράς ειδικών κυβερνητικών μηχανισμών», και από την άλλη, την ανάπτυξη ενός ολόκληρου συμπλέγματος γνώσης. Και, τρίτον, η «κυβερνολογική» ονομάζει τη «διαδικασία, ή καλύτερα το αποτέλεσμα της διαδικασίας», μέσα από την οποία το κράτος δικαίου του φεουδαρχικού Μεσαίωνα, το οποίο αντιστοιχεί σε μια κοινωνία είτε εθιμικών είτε γραπτών νόμων, και το οποίο μεταμορφώθηκε κατά τη διάρκεια του 15ου και του 16ου αιώνα στο διοικητικό κράτος που αντιστοιχεί σε μια κοινωνία κανονισμών και επιτήρησης, σταδιακά «κυβερνολογικοποιήθηκε» (ΦΚ, σ. 84).

Το κράτος και η κυβερνολογική

Αυτό που, για τον Φουκώ, χαρακτηρίζει τη νεωτερικότητα δεν είναι τόσο η κρατικοποίηση της κοινωνίας όσο η «κυβερνολογικοποίηση» του κράτους. Όπως επισημαίνει στη διάλεξη της 22ας Φεβρουαρίου 1978, το νεωτερικό κράτος γεννιέται, όταν «η κυβερνολογική όντως γίνεται μια υπολογισμένη και στοχαστική πρακτική» (STP, σ. 169). Η κυβερνολογική είναι ταυτόχρονα «εσωτερική και εξωτερική στο κράτος», αφού αυτό που εμπίπτει ή δεν εμπίπτει στην αρμοδιότητα του κράτους προσδιορίζεται

και επαναπροσδιορίζεται διαρκώς από τις τακτικές διακυβέρνησης. Για παράδειγμα, θα μπορούσε ίσως να ειπωθεί ότι εντός των τακτικών της διακυβέρνησης των προσφύγων ή των μεταναστών σήμερα, το κράτος έχει έναν περιορισμένο ρόλο ένεκα του διαρκώς αυξανόμενου ρόλου των ΜΚΟ. Συνεπώς, για τον Φουκώ, τα όρια και η επιβίωση του κράτους εξαρτώνται από τις εκάστοτε γενικές τακτικές που ακολουθεί η κυβερνολογική (ΦΚ, σ. 86). Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι, για τον Φουκώ, το κράτος «δεν έχει αυτήν την ενότητα, αυτήν την ατομικότητα, αυτήν την αυστηρή λειτουργικότητα που συνήθως του προσάπτουμε». Όπως υποστηρίζει: «ίσως, τελικά, το κράτος να μην είναι τίποτε άλλο παρά μια σύνθετη πραγματικότητα και μια μυθοποιημένη αφάιρεση, της οποίας η σημασία είναι αρκετά πιο περιορισμένη από όσο πολλοί από μας νομίζουμε» (ΦΚ, σ. 85). Στη διάλεξη της 8ης Μαρτίου 1978, ο Φουκώ αναρωτιέται αν τελικά το κράτος δεν είναι τίποτα περισσότερο από έναν «τύπο διακυβέρνησης» ή ένα «είδος κυβερνολογικής». Αντί να αποδίδεται προτεραιότητα στο κράτος, ίσως εν τέλει το κράτος να συγκροτείται από τις «σχέσεις εξουσίας που προοδευτικά διαμορφώνονται με βάση πολλαπλές και πολύ διαφορετικές διεργασίες που σταδιακά συμπύκνωσης και σχηματίζουν ένα αποτέλεσμα». Δηλαδή, ίσως εν τέλει το κράτος να συγκροτείται στη βάση συγκεκριμένων πρακτικών διακυβέρνησης. Αυτό που θα έπρεπε να καταδειχθεί, σύμφωνα με τον Φουκώ, είναι με ποιον τρόπο, από τον 16ο αιώνα και μετά, μια «κυβερνολογικοποιημένη κοινωνία οργάνωσε κάτι τόσο εύθραυστο και εμμονικό που αποκαλείται το κράτος». Συμπερασματικά, αντί η διακυβέρνηση να είναι ένα «όργανο του κράτους», το κράτος, σύμφωνα με τον Φουκώ, «είναι απλώς ένα επεισόδιο στη διακυβέρνηση» ή στην «κυβερνολογική» (STP, σ. 253). Αντίστοιχα στη *Γέννηση της βιοπολιτικής*, ο Φουκώ σημειώνει: «[...] δεν ψάχνω να βγάλω συμπεράσματα βάσει αυτού που είναι το κράτος ως ένα είδος πολιτικού οικουμενικού [...]. Δεν τίθεται θέμα να συναγάγω το σύνολο των πρακτικών από εκείνο που θα ήταν η ουσία του κράτους καθαυτή και δι' εαυτήν [...]. Το κράτος δεν έχει ουσία. Το κράτος δεν είναι ένα οικουμενικό, το κράτος δεν είναι καθαυτό μια αυτόνομη πηγή εξουσίας [...]. Το κράτος δεν είναι τίποτε άλλο από το κινούμενο αποτέλεσμα ενός καθεστώτος πολλαπλών κυβερνολογιών (ΓΒ, σ. 87).

Εξηγώντας τη μέθοδο που ακολουθεί, ο Φουκώ επισημαίνει ότι τόσο η κοινωνιολογική, όσο και η ιστορική ανάλυση, όπως και η ανάλυση της πολιτικής φιλοσοφίας, εκκινούν από «οικουμενικά», όπως είναι, για παράδειγμα, «ο κυρίαρχος, η κυριαρχία, ο λαός, οι υπήκοοι, το κράτος ή η κοινωνία των πολιτών», τα οποία λαμβάνουν ως δεδομένα προκειμένου να αναφερθούν στη διακυβερνησιακή πρακτική. Αντιθέτως, αυτός εκκινεί από τη διακυβερνησιακή πρακτική, «έτσι όπως παρουσιάζεται αλλά, ταυτόχρονα, και έτσι όπως αναστοχάζεται τον εαυτό της και εξορθολογίζεται», για να εξετάσει, «βάσει αυτού, πώς μπορούν όντως να συγκροτηθούν ορισμένα πράγματα, για τον χαρακτήρα των οποίων πρέπει σίγουρα να αναρωτηθούμε, και τα οποία είναι το κράτος και η κοινωνία, ο κυρίαρχος και οι υπήκοοι κ.λπ.» (ΓΒ, σ. 16-17).

Αντίσταση και κυβερνολογική

Για τον Φουκώ, η ανάλυση των τύπων κυβερνολογικής είναι αναπόσπαστη από την ανάλυση των αντίστοιχων μορφών αντίστασης ή «αντι-διαγωγής». Ως αντι-διαγωγή (*contre-conduite*) θα ορίσει τον «αγώνα εναντίον των διαδικασιών που εφαρμόζονται για την καθοδήγηση των άλλων» (STP, σ. 205). Έτσι, στην όγδοη διάλεξη του 1978 (1η Μαρτίου) προβαίνει στην καταγραφή των κύριων μορφών αντιδιαγωγής που αναπτύσσονται κατά τον Μεσαίωνα σε σχέση με την ποιμαντική κυβερνολογική (ασκητισμός,

κονότητες, μυστικισμός, Αγία Γραφή και εσχατολογικές πεποιθήσεις). Ομοίως, η ανάλυση της νεωτερικής κυβερνολογικής που οργανώνεται γύρω από τη *raison d'État* τον οδηγεί, στο τέλος του μαθητήματος, να επισημάνει διαφορετικές πηγές συγκεκριμένων αντι-διαγωγών, οι οποίες αναλαμβάνονται στο όνομα της κοινωνίας των πολιτών, του πληθυσμού ή του έθνους.

Ακριβώς όπως υπήρξαν μορφές αντίστασης στην εξουσία ως άσκηση πολιτικής κυριαρχίας, και όπως ακριβώς έχουν υπάρξει άλλες, εξίσου ηθελημένες μορφές αντίστασης ή άρνησης που κατευθύνονταν στην εξουσία υπό τη μορφή της οικονομικής εκμετάλλευσης, ανάλογα έχουν υπάρξει μορφές αντίστασης στην εξουσία ως καθοδήγηση (*conduite*). Αυτές είναι κινήσεις που έχουν ως στόχο μια διαφορετική καθοδήγηση, προς άλλους στόχους και μέσω άλλων διαδικασιών, αλλά και που σε κάποιες περιπτώσεις αποβλέπουν ακόμη και στην ολοκληρωτική διαφυγή από την καθοδήγηση των άλλων, αποβλέποντας στον αυτοκαθορισμό του τρόπου με τον οποίο κανείς καθοδηγείται (*STP*, σ. 198).

Στη διάλεξη «Τι είναι κριτική; Κριτική και διαφωτισμός», που έδωσε στη Γαλλική Φιλοσοφική Εταιρεία στις 27 Μαΐου 1978, ο Φουκώ ισχυρίζεται ότι η κυβερνολογικοποίηση (*gouvernementalisation*) των κοινωνιών της Ευρωπαϊκής Δύσης του 16ου αιώνα δεν μπορεί να διαχωριστεί από το ερώτημα «πώς να μην κυβερνάται κάποιος;». Το περιεχόμενο αυτού του ερωτήματος αναλύεται από τον Φουκώ κατά τον εξής τρόπο: «πώς να μην κυβερνηθούμε κατ' αυτόν τον τρόπο, από εκείνους, στο όνομα αυτών εδώ των αρχών, για τέτοιους στόχους και μέσω τέτοιων διαδικασιών, όχι έτσι, όχι γι' αυτό, όχι από αυτούς» (*TK*, σ. 12). Έτσι, μαζί με την «αληθινή έκρηξη της τέχνης της διακυβέρνησης των ανθρώπων κατά τον 15ο και 16ο αιώνα, γεννιέται «ένα είδος πολιτισμικής μορφής, ταυτοχρόνως ηθικής και πολιτικής στάσης, τρόπος σκέψης κ.λπ.» που ο Φουκώ αποκαλεί «τέχνη του να μην κυβερνάται κάποιος ή ακόμη τέχνη του να μην κυβερνάται κατ' αυτόν τον τρόπο και με αυτό το τίμημα» (*TK*, σ. 12-13). Ο ίδιος ο Φουκώ θα ορίσει την «κριτική» ως «τέχνη του να μην κυβερνάται κάποιος τόσο» (*TK*, σ. 13). Έτσι, αν η κυβερνολογική σχετίζεται με μια «κοινωνική πρακτική υποκειμενοποίησης των ατόμων μέσω μηχανισμών εξουσίας που επικαλούνται μία αλήθεια», η κριτική σχετίζεται με την επερώτηση από το υποκείμενο της αλήθειας «σχετικά με τα αποτελέσματα εξουσίας» και της εξουσίας «σχετικά με τους λόγους (*discours*) αλήθειάς της» (*TK*, σ. 15). Ως «η τέχνη της εκούσιας απειθείας (*inservitude*), της βαθυστόχαστης ανυπακοής (*indocilité*)», η κριτική «θα ήταν ουσιαστικά στην υπηρεσία της απο-υποκειμενοποίησης (*désassujettissement*)» (*TK*, σ. 15-16).

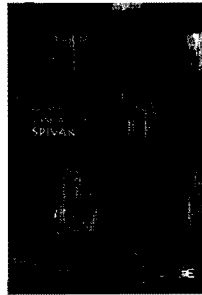
Δυο λόγια για την έκδοση. Αν είναι πραγματικά υποδειγματική, αυτό δεν έχει να κάνει μόνο με την εξαιρετική μετάφραση του Δημήτρη Κόρου, η οποία είναι ακριβής και γραμμένη σε ρέοντα λόγο, αλλά και με το ότι περιλαμβάνει όλα αυτά που θα έπρεπε να περιλαμβάνει κάθε σοβαρό μεταφραστικό εγχείρημα: μεταφραστικό σημείωμα το οποίο επεξηγεί την προέλευση των κειμένων, επίμετρο γραμμένο από έναν μελετητή του έργου του Φουκώ (ο Δημήτρης Κόρος έχει εκπονήσει διδακτορική διατριβή με τίτλο *Συστήματα και μηχανισμοί πειθαρχίας στις ελληνικές φυλακές: ζητήματα και προοπτικές*),¹⁰ καθώς και έναν ορισμένο αριθμό διαφωτιστικών υποσημειώσεων, όπου μεταξύ άλλων επεξηγούνται βασικές μεταφραστικές επιλογές. Το ίδιο το βιβλίο επίσης είναι εξαιρετικά καλαίσθητο.¹¹

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελο, Πλέθρον, Αθήνα 2011.
2. Graham Burchell / Collin Gordon / Peter Miller (επιμ.), *The Fou-*

cault Effect: Studies in Governementality, Harvester Wheatsheaf, Λονδίνο 1991.

3. Michel Foucault, «Omnes et singulatim: προς μια κριτική του πολιτικού ορθολογισμού» μτφρ. Χρυσάνθη Αυλάμη / Μάρθα Μιχαηλίδου / Μιχάλης Παπαντωνόπουλος, *Σύγχρονα Θέματα* 134-135 (2016), σ. 193-207.
4. Michel Foucault, *Sécurité, territoire, population. Cours au Collège de France, 1977- 1978*, επιμ. Michel Senellart, Gallimard και Le Seuil («Hautes Études»), Παρίσι 2004, εφεξής: *STP*.
5. Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ. Τιτίκα Δημητρούλια, πρόλ. Στέφανος Ροζάνης, Ψυχογιός, Αθήνα 2002.
6. Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι. Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελο, Πλέθρον, Αθήνα 2011, σ. 157-186, εφεξής: *ΙΣ*.
7. Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής: παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα 2012, εφεξής: *ΓΒ*.
8. Michel Foucault, *Τι είναι κριτική;*, μτφρ. Θανάσης Λάγιος, Πλέθρον / μικρόκοσμος, Αθήνα 2016, σ. 11, εφεξής: *TK*.
9. Michel Foucault, *Φυλακή / Κυβερνολογική: δύο κείμενα*, μτφρ. - επίμετρο Δημήτρης Κόρος, Ακυβέρνητες Πολιτείες, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 78, εφεξής: *ΦΚ*.
10. Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, διαθέσιμη στην ιστοσελίδα: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/37586>.
11. Το παρόν κείμενο εκφωνήθηκε στην παρουσίαση του βιβλίου την Παρασκευή 4 Μαΐου 2014 στη 15η Διεθνή Έκθεση Βιβλίου Θεσσαλονίκης. Ευχαριστώ θερμά τους Μάριο Εμμανουηλίδη, Δημήτρη Κόρο και Θανάση Λάγιο.

ΧΑΡΗΣ ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ Η SPIVAK ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΥΠΟΤΕΛΩΝ¹

Για το βιβλίο:

Gayatri Chakravorty Spivak, *Μπορούν οι υποτελείς να ομιλούν;*, μτφρ. Χλόη Κολύρη / Παναγιώτης Τριτσιμπίδας, Επέκεινα, Τρίκαλα 2017, 128 σ.

Ο Χάρης Παπαχαράλαμπος είναι αναπληρωτής καθηγητής Ποινικού Δικαίου και Φιλοσοφίας Δικαίου στο Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Κύπρου (UCY).